

ВІЛЬНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЗАСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ СОЛІДАРНОСТІ СЕРЕД УКРАЇНЦІВ

О.В. Палагнюк

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,

o.palahnyuk@chnu.edu.ua

Вступ. В умовах розпаду модерністських цінностей та інститутів і посилення значущості мережевих структур, які асиметрично впливають на глобальні процеси, актуалізується потреба у нових буттєво-етичних засадах соціальності як базових моделях виживання та самоорганізації, «кодом активації» яких би виступали гуманізм та справедливість, особиста свобода, свідоме довір'я та вільна незаангажована лояльність, синергетична взаємодія та рефлексивне управління спільнотами. З огляду на ці обставини, теорія солідарності у громадянському суспільстві набуває не тільки соціально-психологічного, але й політико-психологічного значення, оскільки позитивно корелює з феноменами соціальної відповідальності і свободи особистості та спільноти, проблемою вибору та його політичним смислом, формуванням еліти, громадянського суспільства та суттєво новими засадами соціальних відносин на різних вимірах.

Українське суспільство останнім часом характеризують як трансформаційне або транзитивне, котрому властива суттєва реорганізація всіх сфер життя соціуму, що відбувається як множинність взаємовпливів цивілізаційних, геополітичних, політичних, економічних інституційних чинників. Ризики згаданих докорінних змін в умовах російсько-української війни кристалізували потребу пошуку шляхів досягнення суспільної єдності, задіяння адекватних механізмів підтримання стійкості соціальної системи, інструментів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, а тому, передусім, досягнення соціальної солідарності. У науковому дискурсі відтак актуалізується потреба у соціально-психологічному знанні, на ґрунті котрого

забезпечувалася б цілісність соціуму, організованого на принципах взаємопорозуміння, толерантності, співпраці, справедливості і спільної відповідальності всіх суб'єктів взаємодії, соціуму, що зможе ефективно протистояти тенденціям аномії, атомізації, диференціації, розшарування, дезінтеграції, поляризації. Зазначене формує запит на розроблення психологічної теорії соціальної солідарності, яка дозволить визначити її психологічну сутність як самостійного феномену, проаналізувати механізми і чинники її досягнення та підтримання, запропонувати на її основі соціально-технологічне забезпечення досягнення і підтримання соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій у країні.

Зрештою, солідарність розглядається як основа нової соціальності в умовах глобальних змін. Солідарність демонструє діалектичний зв'язок, який існує між окремим членом будь-якої спільноти та успішністю й стабільністю її існування як єдиного цілого. Інакше кажучи, немає добробуту окремої людини без загального (соціального) добробуту, а з іншої сторони – немає повного розквіту суспільства без свободи та добробуту окремої людини. Разом з тим, соціальна солідарність виступає необхідною психологічною умовою будь-яких соціальних змін, а тому питання про її природу, характер і стан виступає одним з ключових щодо соціального розвитку.

Отож, одним із першорядних завдань, які стоять перед нами в межах дослідження соціальної солідарності, визначено вивчення соціальних репрезентацій солідарності в українському суспільному середовищі, яке характеризується високим темпом змін у всіх сферах життя, що уможливить виявлення специфіки відображення у суспільній свідомості не лише оціночного ставлення окремих людей і соціуму в цілому до відповідного спектру дійсності, але й репрезентацій солідарності контекстно-орієнтовано.

Метою статті визначено опис та інтерпретацію результатів теоретико-емпіричного дослідження соціальних репрезентацій солідарності серед українців в контексті міждисциплінарного підходу та на основі проведення вільного асоціативного експерименту.

Методи й методики. В межах дослідження було використано вільний асоціативний експеримент (BAE), основними перевагами якого є простота, зручність застосування, можливість охоплення великої за обсягом вибіркової сукупності, а також відсутність обмеження респондентів у виборі асоціацій. Респондентам не нав'язувались значення, смисли і категорії дослідника, що дозволило виявити і деякі неусвідомлювані компоненти репрезентацій.

У дослідженні було задіяно 75 осіб ($n=75$), які не диференціювались за групами, хоча й відрізнялись за соціально-демографічними характеристиками (вік, стать, професія, місце проживання тощо), що сприяло отриманню максимально об'єктивного відображення тих чи інших характеристик досліджуваного феномену. Для проведення BAE було використано слово-стимул «солідарність». Завершальним етапом процедури дослідження була обробка слів-асоціацій, які продукували респонденти у BAE. Процедура обробки отриманих даних полягала в аналізі частотності асоціатів для слова-стимулу «солідарність» і подальшої інтерпретації отриманих даних. В процесі обробки результатів опитування були враховані всі реакції, в тому числі й індивідуальні (поодинокі). Аналіз частотності асоціатів дозволив визначити ядро репрезентацій солідарності (його складають відповіді, отримані більш ніж від 20% респондентів), базовий шар (від 10% до 20%), ближню і дальню периферію репрезентацій солідарності (менше 10% та індивідуальні реакції відповідно).

Результати. Враховуючи складність соціальних репрезентацій, які виступають вищими людськими когніціями, що формуються і виражаються через символічне опосередкування, емпіричне дослідження репрезентацій соціальної солідарності було здійснено в межах психосемантики із врахуванням їх символічного опосередкування через мовні значення та залучено соціокультурний контекст (Жовтянська, 2019). Такий зв'язок символів і уявлень вказує на те, наскільки дослідження репрезентацій дотичні за проблематикою до досліджень культурних феноменів. При тім, питання системного розвитку репрезентацій – це питання перебудови самого соціуму і

суспільних відносин. Адже це питання про те, яким для людини є світ, і яке місце вона в ньому займає, це також про сенси, якими вона нагороджує цю дійсність, і які вона визначає в ній для себе як «рушійну силу життя», але аж ніяк не «вторинну раціоналізацію» інстинктивних потягів (Франкл, 2019). Врахування смислової сфери при аналізі репрезентацій солідарності дозволило зрозуміти множину значущостей і цінностей, які приписуються різним її характеристикам.

В ході опитування отримано всього 332 реакції на слово-стимул, з них – 36 різних реакцій та 74 – одиничних. Зміст *ядерного* компоненту репрезентацій солідарності (2) демонструє наявність спільного розуміння сутності солідарності респондентами. Ядерні асоціати вказують, зокрема, на те, що досліджувані розуміють солідарність як взаємодію, побудовану на підтримці та одностайності (підтримка, одностайні). Таким чином, серед більшості респондентів переважає осмислення солідарності як підтримки не «просто так», а завдяки спільним «думкам» (що на інших шарах репрезентації детально уточнюється).

Наступні шари репрезентацій солідарності характеризуються поступовим розкриттям диференціації та індивідуалізації означеної соціальної взаємодії. *Базовий* шар включає асоціати (9), які акцентують увагу на сутнісних характеристиках підтримки (взаємодопомозі, взаєморозумінні, допомозі, альтруїзмі, спільності думок і дій та повазі) та тих типів взаємодії, які асоціюються з солідарністю (єдності, братерстві і дружбі).

У *ближній периферії* репрезентацій (25) виявлено, що респонденти досить чітко ідентифікують солідарність з дружбою, яка проявляється у братерстві та побратимстві, виявлені серед базових репрезентацій, які на ближній периферії деталізуються у переліку досить суміжних характеристик (згода, пліч-о-пліч, розуміння, ввічливість, відповідальність, співпраця, співпереживання, патріотизм, спільність інтересів, одностайність, виконання євангельської заповіді любові до ближнього, людяність, чесність, захист,

толерантність, побратимство, взаємоповага, дух товариськості, безкорисна любов, співдружність, спільність, рівність, співчуття, кругова порука, солдат).

Дальня периферія представлена поодинокими репрезентаціями (74), які демонструють ще більш активне залучення в осмислення солідарності як взаємодії-дружби, побратимства, єдності. Для різних респондентів, це різного роду асоціації із спільним «коренем».

Виявлені на основі емпіричного дослідження характеристики, які існують в репрезентаціях солідарності серед українців, вказують на пошук можливостей досягнення єдності, виходячи не лише з індивідуальних, але й зі спільних для респондентів потреб, інтересів, інтенцій. Цікаво, що значна частка досліджуваних в переліку асоціацій надає значущості довірі, відповідальності, співвідповідальності (в тому числі громадянській, моральній), доброзичливості, товариськості, відданості, орієнтованості на спільній меті, опорі на християнські засади (віру, надію, любов), цінності людської гідності. Таким чином, нинішній етап суспільного розвитку наповнюється новими смислами, особливо через усвідомлення сили й ролі громадянського суспільства у їх творенні, через переоцінку цінностей, зміни у мотиваціях, визначення мети, формування образів майбутнього. Означене, досить ґрунтовно представлено і в межах наукового дискурсу, хоча із наявністю строкатості підходів відповідно до сфер дослідження (Сіверс, Духневич, 2017; Татенко, 2020; Суший, 2018; Кочубейник, 2020; Горностай, 2020).

В контексті визначення шляхів і способів досягнення суспільної солідарності, а тому – консолідованості, і, насамкінець, єдності суспільства важливими є ціннісно-орієнтовані домінанти соціальної солідарності. Адже означений процес не можливий без спрямованих зусиль на підвищення рівня самоідентифікації населення з різним суспільними та громадськими інститутами, а також з державою, у межах якої формується найбільш широка форма соціальної солідарності – громадянське суспільство. В цьому контексті важливою виступає ціннісно-орієнтована збалансованість інституційної та

психосоціальної площин соціальної солідарності. А солідаризоване, готове до самообмежень і боротьби за незалежність власної держави суспільство – це найважливіший ресурс його благополуччя. Спосіб, у який відбуваються соціальні взаємодії, часто свідчить і про «атомізованість» українського соціуму, коли люди загалом не схильні орієнтуватися на спільну дію за наявності спільного інтересу чи мети, навіть у ситуаціях, коли вони для них особисто є важливими.

Слід зауважити, що весь спектр асоціатів – це слова-асоціації, які вказують на позитивно орієнтовані уявлення, оціночне значення і осмислення респондентами солідарності як конструктивної, просоціальної взаємодії з соціумом і у соціумі в цілому. Останнє має суттєве значення для визначення дефініції феномену соціальної солідарності. Отримані в ході ВАЕ результати виявили значення та смисли, що належать як до поверхневих, схильних до змін, так і до глибинних, ядерних структур репрезентацій солідарності. Така сукупна система репрезентацій соціальної солідарності складає основний зміст інтегруючого, об'єднуючого потенціалу соціальної солідарності для українського суспільства, втілюючи культурно-історичний досвід та ментальність українців.

Висновки. Отримані результати дозволяють констатувати наявність досить цілісної, узгодженої психологічної структури соціальних репрезентацій солідарності, в якій чітко кристалізована ядерна основа, що увиразнюється і деталізується на наступних шарах репрезентацій, розкриваючи низку потенційних кон'юнктивних комбінацій солідаризації з різними векторами її здійснення. Інтерпретація отриманих результатів ВАЕ свідчить про виокремлення ціннісно-орієнтованих домінант соціальної солідарності серед респондентів (ідейності, патріотичності і духовності), які залежать від виявленого поточного стану суспільства, готовності прийняти і запустити необхідні зміни для успішної модернізації на основі зміщення культурної рамки агентних дій в напрямку суб'єктності. Саме тому важливим є не лише результат – консолідоване на основі солідаризації суспільство, а

кожна дія, яка веде до нього. Таким чином, результати дослідження соціальних репрезентацій солідарності актуалізують потребу подальшого ґрунтового дослідження психологічної природи даного явища, розробку нової соціально-психологічної теорії, яка обумовлена не лише теоретико-методологічними суперечностями, але й практичною значущістю в умовах викликів сучасного часопростору.

Література:

1. Франкл Віктор. Людина в пошуках справжнього сенсу: психолог у концтаборі. В. Франкл; пер. О. Замойська, ред. К. В. Озерова. Харків : Кн. клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 160 с.
URL:<https://nashformat.ua/reader/37549>
2. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи. М. М. Слюсаревський, Л. А. Найдьонова, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко, П. П. Горностай, О. М. Кочубейник, Б. П. Лазоренко. Київ: Талком, 2020. 318 с.
URL:<http://gorn.kiev.ua/DerjPremia2019.pdf>
3. Жовтянська В. В. Психологія репрезентацій дійсності : монографія. Київ: Талком, 2020. 376 с. URL:https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D1%82%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf
4. Сіверс З. Ф. Прикладні аспекти становлення політикоправової свідомості молоді : посібник. З. Ф. Сіверс, В. М. Духневич, О. Ю. Осадько; за заг. ред. З. Ф. Сіверс; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2017. URL:<http://psy-lpr.at.ua/Materials/SiversPosib2017.pdf>
5. Суший О. В. Соціальна психологія націєтворення: концептуальні засади і методологічні принципи дослідження. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. Вип. 41 (44). С. 3-19.

URL:https://www.researchgate.net/publication/330556444_Susij_OV_Social_na_psihologia_nacietvorena_konceptualni_zasadi_i_metodologichni_principi_doslidzenna_OVSusij_Naukovi_studii_iz_socialnoi_ta_politicnoi_psihologii_-2018-Vip_41_44-S_3-19

6. Татенко В. О. Соціальна психологія націєтворення: суб'єктно-вчинковий підхід: монографія / В. О. Татенко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 140 с.

URL:<https://ispp.org.ua/2021/02/19/tatenko-v-o-monografiya-socialna-psixologiya-naciyetvorennya-subyektno-vchinkovij-pidxid/>